

Enkele afbeeldingen

De eucharistie dieper beleven

Cenakelkerk 22 maart 2018

Deze Cenakelkerk is een kerk over de Kerk. Dat komt enerzijds door de architect Jan Stuyt die deze kerk heeft gebaseerd op een visioen uit de Openbaring van Johannes, en anderzijds door de kunstenaar Piet Gerrits die ze kerk heeft voorzien van mozaïeken en schilderijen.

Laat ik maar beginnen met het meest in het oog vallende : de vorm van de kerk en het mozaïek in de absis.

Jan Stuyt heeft zich voor vorm van deze kerk gebaseerd op het visioen van het hemelse Jerusalem. Dat visioen is samen met andere visioenen uit de Openbaring van Johannes in de loop van de traditie onderdeel geworden van het denken over de kerk. U kent waarschijnlijk wel dat prachtige schilderij van de aanbidding van het Lam Gods van de gebroeders van Eijk dat in de St. Baafskathedraal van Gent te zien is gebaseerd op een ander visioen uit de Openbaring van Johannes. Ik kom daar zo op terug. In het visioen van het hemelse Jerusalem gaat het om een stad met twaalf poorten, drie op welke windstreek. Jan Stuyt heeft dat hier vertaald in een kring met 12 poorten; drie poorten die hier op het priesterkoor stonden zijn later verwijderd. Een stad met twaalf poorten is niet gewoon; een stad met een poort op elke windstreek is gewoner en als je een stad echt wilt verdedigen dan is een poort nog meer voor de hand liggend. Maar het hemelse Jerusalem is ook niet een stad die verdedigd moet worden, maar een stad die toegankelijk is, een open stad. Die twaalf poorten verwijzen bovendien naar de twaalf stammen van Israël en geven aan dat elke stam zijn eigen toegang heeft tot die stad Gods, dat elke stam met zijn eigen verleden, eigen tradities en gewoonten toegang is.

Dat visioen van het hemelse Jerusalem is ook opgepakt door Piet Gerrits maar het heeft ook dat visioen van de hemelse liturgie, de aanbidding van het Lam, opgenomen en wel in de versiering van de absis. De tekst op de boog boven de absis komt uit dat visioen van het hemelse Jerusalem, maar de engelen komen uit dat visioen van de hemelse liturgie en staan gericht op het altaar. De bomen en de struiken en het water aan de onderkant van het mozaïek komen ook uit het visioen van het hemelse Jerusalem (22,1-2)

Maar de Cenakelkerk is niet alleen een kerk die verwijst naar de hemelse kerk en naar de hemelse liturgie, niet alleen een kerk die verwijst naar de toekomst, het eschaton, maar ook een kerk die herinnert aan het verleden en zich positioneert in het heden. Thomas van Aquino maakt in zijn algemene sacramenten leer de opmerking dat elk sacrament verleden heden en toekomst in zich heeft. Wanneer hij op verzoek van de paus de liturgie maakt voor het nieuwe feest van Sacramentsdag laat hij die structuur van onze tijd terug komen in de gebeden van de mis: in het openingsgebed wordt het verleden herinnerd, in het gebed over de gave gaat over het g=heden en het slotgebed over de toekomst. Natuurlijk zijn verleden-heden-toekomst niet strikt gescheiden, zoals in onze ervaring verleden en heden en toekomst niet strikt gescheiden zijn, maar het gaat wel om zoiets als focus.

Het verleden wordt herinnerd door de afbeelding van het Laatste Avondmaal op de loggia; in de hal van pastorie hangt een groot ontwerp van dat mozaïek op de loggia. Dat mozaïek is daar geplaatst omdat dit de kerk van het Laatste Avondmaal is, de kerk die genoemd is naar de zaal van het Laatste Avondmaal, Cenakel. Ik kom zo wat uitvoeriger te spreken over die verbeelding van het Laatste Avondmaal. Maar ik wil eerst kort het heden aanwijzen in onze kerk.

Dat heden ziet u in de twee blauwe kapellen en in de sacramentskapel, waar u na afloop maar even naar moet kijken als u naar de pastorie loopt. In die blauwe kapellen is het 21^{ste} hoofdstuk uit het evangelie van Johannes afgebeeld, in de sacramentskapel het verhaal van de Emmaüsgangers.

Nu zult u misschien denken, maar dat zijn toch verhalen uit het verleden. Dat klopt, maar tegelijkertijd zijn het verhalen uit het heden, omdat het in beide gevallen gaat om de leerlingen. In het verhaal van het Laatste Avondmaal gaat het natuurlijk ook over de leerlingen, maar primair om wat Jezus zegt en doet. In het verhaal van de Emmaüsgangers en ook in het verhaal dat in het 21^{ste} hoofdstuk van het Johannes evangelie verteld wordt gaat het primair om de leerlingen. En wanneer het om de leerlingen gaat in de evangeliën gaat het altijd om de historische leerlingen en tegelijkertijd om de leerlingen van alle tijden : die historische leerlingen zijn om zo te zeggen modellen. Een van de mooiste religieuze schilderijen vind ik de roeping van Mattheus geschilderd door Caravaggio – het hangt San Luigi dei Francesi in Rome. Je ziet Jezus rechts in half duister, maar duidelijk in kleren van zijn tijd. Het licht valt op de uitgestoken hand, vinger. Dat gebaar wordt beantwoord door Mattheus, die op zichzelf wijst, maar Mattheus is geschilderd in de kleren van Caravaggio's tijd. Mattheus wordt

daardoor een tijdgenoot van de schilder. Over de tijd heen roept Jezus. Voor ons zijn ook die kleren weer verleden tijd geworden, maar als inzet is die inzet van Caravaggio geen verleden geworden.

Piet Gerrits heeft ook zoiets gedaan, maar dat is op het eerste gezicht niet zo duidelijk. Als we nu naar de schilderijen kijken, zien we mensen in kleding uit de tijd van de Jezus en de vroege kerk. Maar Piet Gerrits heeft zich gebaseerd op wat hij in het Midden Oosten zag toen hij daar verbleef en werkte aan het begin van de 20^{ste} eeuw. Hij heeft er niet voor gekozen de leerlingen in eigentijdse westerse kleding af te beelden, maar wel in eigentijdse oosterse kleding. Maar hoe dan ook: die voor ons vreemde kleding kan een extra aansporing zijn de vertaalslag te maken die bij elke lezing van de evangelies hoort, of het nu gaat over de parabels of over de verhalen over de leerlingen.

Wat leveren de afbeeldingen in de blauwe kapellen en in de sacramentskapel nu op aan inzichten voor ons nu en wel in verband met liturgie in het algemeen en eucharistie in het bijzonder? Laat ik maar beginnen bij die blauwe kapellen, het verhaal uit het 21^{ste} hoofdstuk van het evangelie van Johannes.

In het 20^{ste} hoofdstuk wordt het verhaal van Paasmorgen verteld, het verhaal van het lege graf, het verhaal van Maria Magdalena die de verrezen Heer pas herkent wanneer die haar bij name roept. Johannes is een verteller met dubbele bodems. Maria keert zich naar de man die haar aanspreekt, denk dat het de tuinman is en vraagt naar het lichaam van de overleden Jezus. Dan zegt Jezus tot haar 'Maria' en dan staat er dat zij zich omkeert. Maar ze staat al omgekeerd! Blijkbaar moet zij zich niet alleen lichamelijk maar ook geestelijk omkeren, bekeren. Aan het slot van dat 20^{ste} hoofdstuk krijgen we het verhaal te horen van Thomas die de wonden wil zien en voelen en we weten allemaal hoe dat afloopt, Thomas die tot een geloofsbelijdenis komt en Jezus die zegt: zalig zijn die niet zien en toch geloven. En dan volgt er een gedeelte dat klinkt als het slot van het evangelie.

Nog vele andere tekenen heeft Jezus gedaan in het bijzijn van zijn leerlingen, welke niet in dit boek zijn opgetekend, maar deze hier zijn opgetekend, opdat gij moogt geloven, dat Jezus de Christus is, de Zoon van God, en opdat gij door te geloven leven moogt bezitten in zijn Naam.

Exegeten zijn dan ook van mening dat het 21^{ste} hoofdstuk later is toegevoegd. Blijkbaar is er een reden of een reden geweest om het verhaal toe te voegen. Waar gaat het om? Het gaat om een verhaal dat ook in het

evangelie van Lucas te vinden is, namelijk van de leerlingen die de hele nacht gewerkt hebben en niets gevangen hebben en dan op aanwijzing van Jezus hun netten weer uitwerpen en dan zoveel vangen dat ze de netten nauwelijks kunnen ophalen. Bij Lucas is dat een roepingsverhaal. Ook bij Mattheus en Marcus is dat roepingsverhaal te vinden, in een wat andere vorm, maar in de drie synoptische evangelies staan die roepingsverhalen aan het begin, bij Johannes aan het eind, na de verrijzenis. Misschien om duidelijk te maken dat de leerlingen leerlingen van de Verrezen Heer zijn (vgl. slot Mattheusevangelie). Misschien ook om dat element dat in alle verrijzenis verhalen een grote rol speelt, namelijk bekering, te onderstrepen.

Maar het gaat ook om nog ander verhaal, het verhaal van brood en vis. ‘Toen zij aan land ware gestapt zagen zij dat er een houtskoolvuur was aangelegd met vis erop en brood... ‘Jezus trad dichterbij, nam het brood en gaf het hun en zo ook de vis’. (21,9.13) En dat verhaal roept herinneringen op aan de wonderbare broodvermenigvuldiging – vijf broden en twee vissen. (Johannes’ versie extra accenten: een kind van niks met brood van niks en vis van niks).

Piet Gerrits heeft deze twee verhalen afzonderlijk afgebeeld de visvangst in de middelste kapel en het ontbijt in de laatste kapel. Het gaat over twee verschillende verhalen, die terecht afzonderlijk zijn afgebeeld, maar in dat 21^{ste} hoofdstuk zijn ze met elkaar verweven. Die verwevenheid lijkt me niet zomaar. Ik kan dat verband misschien als volgt toelichten.

Op een bepaalde manier komt hier het verhaal van Thomas terug. Thomas kan niet geloven in de verrijzenis als hij niet de tekenen van het lijden en de dood kan zien. In de verrijzenis is het voorafgaande leven opgenomen. Of zoals we in de priefatie van de overledenen bidden: gij neemt het leven niet van ons af, Gij maakt het nieuw. Terwijl Thomas voor die continuïteit met het leven voor de verrijzenis zich concentreert op het lijden en sterven, wordt in het 21^{ste} hoofdstuk die continuïteit gezocht met dan andere karakteristieke element in het optreden van Jezus: de maaltijd. Zoals Jezus voor zijn dood maaltijd hield met mensen, zo ook na zijn dood. Zoals hij voor zijn dood gastheer was, zo ook na zijn dood.

Wanneer we naar het verhaal van Emmaüsgangers gaan, dan is die continuïteit ook aanwezig, maar iets anders. Het Emmaus-verhaal is waarschijnlijk het mooiste verhaal uit de Schrift om de eucharistieviering uit te leggen. Piet Gerrits heeft de twee momenten van het verhaal die corresponderen aan de grondstructuur van onze eucharistieviering verbeeldt zoals ook in de middeleeuwen wel verhalen verbeeld werden:

verschillende scènes die elkaar opvolgen in een beeld. Boven zie je de twee leerlingen op weg in gesprek met de vreemdeling die hun de Schrift uitlegt, beneden zie je de vreemdeling bij die twee Emmaüsgangers huis.

Je kunt niet zeggen dat een van die delen belangrijker is dan het andere deel. In het laatste gedeelte gaan hun de ogen open, maar van het eerste gedeelte zeggen ze dat hun hart brandde. Ze nodigen die vreemdeling uit om te blijven eten, niet alleen omdat hij onderweg naar hun verdriet en teleurstelling luisterde, maar ook omdat hij hun iets te zeggen had over dat verdriet en teleurstelling. De twee delen horen bij elkaar en lopen in elkaar over.

Ik wil nu even stil blijven staan bij het eerste deel, omdat daar de continuïteit op een heel eigen manier naar voren komt: namelijk de continuïteit met Jezus die de Schrift uitlegt zoals in de Bergrede, zoals in de synagoge in Nazareth, die zegt welke geboden de centrale zijn, die met Schriftgeleerden in discussie treedt over de sabbat, met Jezus die verkondigt met een gezag dat men niet gewend is (vgl. Mc 1,21).

Door de liturgiehervormingen van het Tweede Vaticaans Concilie is die continuïteit belangrijk geworden. Wij lezen breder in de Heilige Schrift dan in de periode ervoor. En door de cyclus van drie jaren waarin per jaar een van de synoptische evangelisten centraal staat maken we kennis met de rijkdom van de Schrift, ook omdat we meer lezen uit het Oude Testament en de psalmen een grote aandacht hebben gekregen.

Het belang van het eerste deel is door de liturgiehervormingen van het Tweede Vaticaans Concilie onderstreept, maar ook door de constitutie over de Openbaring, Dei Verbum, van dat Concilie. In die constitutie wordt het eeuwenoude probleem over de verhouding Schrift en Traditie, het conflict met de Reformatie, misschien niet helemaal opgelost, maar worden uiterst belangrijke bouwstenen voor de oplossing aangedragen. Ik ga daar nu niet verder op in, maar wil alleen maar aangeven dat die hervormingen van de liturgie niet alleen zijn voorbereid door de liturgische beweging die actief was in de eerste helft van de 20^{ste} eeuw, maar ook door een diepe herwaardering van de Heilige Schrift.

Ik heb met opzet gesproken over de Heilige Schrift en niet over de Bijbel. De Bijbel wordt Heilige Schrift, wordt het Woord van God, wanneer die Bijbel in de liturgie gelezen wordt en in de brede traditie van de Kerk. Natuurlijk kun je de Bijbel als Bijbel lezen, als een boek dat in een bepaalde tijd ontstaan is en dat je op verschillende manieren kunt lezen en natuurlijk zijn die verschillende manieren van lezen van belang om de tekst te

begrijpen, maar de tekst begrijp je pas echt als je daarin het Woord van God hoort.

In een haast liturgische passage uit de constitutie van het Tweede Vaticaans Concilie over de liturgie is dat prachtig verwoord:

‘Voor het voltrekken van dit grote werk is Christus altijd in Zijn Kerk aanwezig, vooral in de liturgische handelingen. Persoonlijk is hij aanwezig in het misoffer, zowel in de persoon van de bedienaar, "dezelfde offert nu door de bediening van de priester die eertijds op het kruis geofferd heeft", als heel bijzonder onder de eucharistische gedaanten. Persoonlijk is hij aanwezig door zijn kracht in de sacramenten, zodat, wanneer iemand doopt, Christus zelf doopt. Persoonlijk is Hij aanwezig in zijn woord, want Hijzelf spreekt wanneer in de Kerk de heilige Schriften worden gelezen. Persoonlijk is Hij tenslotte aanwezig, wanneer de Kerk bidt en zingt, Hijzelf, die beloofd heeft: "Waar er twee of drie verenigd zijn in Mijn naam, daar ben Ik in hun midden." (Mt. 18, 20)’

Terug naar het Emmaus verhaal en nu naar het tweede gedeelte. Het opvallende gegeven daar is dat de gast gastheer wordt. Dat is een ander punt van continuïteit. Natuurlijk zijn er maaltijden waarbij Jezus bij iemand te gast is, maar in het verhaal van de wonderbare broodvermenigvuldiging is hij de gastheer. En in het verhaal van de Emmaüsgangers doet Jezus precies wat hij doet bij die broodvermenigvuldiging.

Na deze verhalen over het heden, naar het verhaal over het verleden, het Laatste Avondmaal. Ik zei al dat die scheiding tussen verleden-heden-toekomst niet een strikte scheiding is, maar dat het met focus te maken heeft. Wanneer wij eucharistie vieren herinneren we ons dat Laatste Avondmaal. Die herinnering is een centraal element in het grote dankgebed.

Piet Gerrits heeft het Laatste Avondmaal in de loggia van onze kerk heeft afgebeeld op een manier die, voor zo ver ik dat kan zien, heel eigen is. Wanneer ik zijn verbeelding vergelijk met die beroemde van Leonardo da Vinci zie ik duidelijk verschillen. Bij Da Vinci zit Jezus met zijn leerlingen aan tafel en zijn de leerlingen blijkbaar in gesprek over de opmerking van Jezus dat een van hen hem zal verraden. Hier liggen de leerlingen aan en

staat Jezus. Hij toont het brood, zoals de priester de hostie toont bij de consecratie. Jezus is ook gekleed als priester met een kazuifel. Er zijn natuurlijk wel verbeeldingen waarin Jezus zijn leerlingen het brood geeft – ik denk bijvoorbeeld aan enen mooi schilderij van Tintoretto dat ik in Venetië gezien heb – maar zo duidelijk als priester in houding en kleding is maakt deze verbeelding toch wel bijzonder.

Dat roept natuurlijk wel vragen op: in de Schrift is er maar één boek waarin Jezus nadrukkelijk priester, hogepriester zelfs, wordt genoemd: de brief aan de Hebreeënen. In m.n. de evangeliën staat Jezus eerder in contrast of conflict met priesters en hogepriesters. Dat conflict leidt zelfs tot zijn dood. Maar als je die brief aan de Hebreeënen goed leest, dan kun je merken dat dat contrast uit de evangeliën niet ongedaan gemaakt wordt, maar op een heel aparte manier gebruikt wordt. De hogepriester of de priester wordt als model gebruikt om over Jezus te spreken. Het gebruik maken van modellen is nooit een spreken van een op een, denk maar aan de mens als machine. Bepaalde aspecten van de machine kloppen wel, andere niet. In de Schrift en ook in de latere theologie wordt vaak gebruik gemaakt van modellen, denk maar aan het huwelijk als model voor het verbond van God met de mensen, of voor het verband tussen Christus en de Kerk. Maar vaak gaat het ook om het bijna uithollen van een model. Ik geef een voorbeeld: als over de schepping van hemel en aarde nagedacht wordt, wordt vaak het model van de kunstenaar gebruikt. Alleen een kunstenaar is afhankelijk van zijn of haar materiaal, God niet, God maakt zelfs, om zo te zeggen het materiaal. Vandaar dat men in de traditie formuleert: scheppen is iets uit niets maken. Maar dat kunnen we ons niet voorstellen, omdat elk creatief proces dat we tegenkomen altijd iets vooronderstelt. Ook een dichter maakt gebruik van de taal die hij niet zelf gemaakt heeft.

Ik maak deze opmerkingen over modellen en het gebruik van modellen om dat spreken over Jezus als priester te kunnen begrijpen en dat verbeelden van Jezus als priester te kunnen plaatsen. Ik ben van mening dat in de Hebreeënen brief het model van de (hoge)priester uitgehold wordt, zoals het model van de kunstenaar uitgehold wordt om over God de Schepper te spreken. Ik zou nu daar heel wat over kunnen zeggen, maar dan zou ik veel meer tijd nodig hebben dan ik nu heb en dat kun je eigenlijk alleen goed doen met tekst van die brief in handen.

Ik heb geprobeerd aan de hand van een aantal afbeeldingen in deze mooie kerk iets van de rijkdom te laten zien van wat we hier vieren, een rijkdom die meer dan de moeite waard is verder te onderzoeken en vooral meer dan de moeite waard om van te genieten.